

Людмила Олейнікова

*доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
ДННУ «Академія фінансового управління», м. Київ, Україна,*

oleynikova.mila@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8204-4434

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Вступ. Мале підприємництво є важливою складовою української економіки, що забезпечує вирішення соціальних проблем нашого суспільства та формує дві третини створюваної в країні доданої вартості, сприяє розвитку людського капіталу та формуванню середнього класу. В цьому контексті, важливим завданням є створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу в нашій країні з урахуванням проблем постпандемічного характеру, що досі не подолані, та які були посилені новими викликами, пов'язаними із початком повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну. Суттєвий вплив на подальший розвиток малого та середнього підприємництва (МСП) в сучасних умовах мають процеси європейської інтеграції України. Підготовка до набуття Україною членства в Європейському Союзі обумовлює необхідність врахування європейських підходів та практики регулювання МСП, зокрема і оподаткування суб'єктів підприємництва.

Результати дослідження. В умовах підготовки країни до вступу в ЄС та одночасного гострого дефіциту бюджетних ресурсів під час війни, все гостріше встають питання щодо реформування підходів державної підтримки та розвитку МСП. Так суттєве збільшення неподаткових програм підтримки малого бізнесу та просування різноманітних програм Європейського союзу з розвитку підприємництва актуалізує питання зменшення впливу податкових інструментів підтримки, де основним, найбільш вагомим та всеохоплюючим є спрощена система оподаткування (ССО).

При розробці підходів до трансформації спрощеної системи оподаткування, яка в різних варіантах функціонує в Україні з 1996 року, в контексті євроінтеграційних процесів необхідно враховувати передбачені Європейською Комісією механізми фінансової допомоги Ukraine Facility [1], Проект Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року [2], План пріоритетних дій Уряду на 2024 рік [3].

Слід зазначити, що підтримка малого бізнесу ґрунтується на його тісному зв'язку з добробутом громадян: якщо держава підтримує малий бізнес, це автоматично позитивно впливає на бюджет країни і її населення. Основним робочим принципом Європейського Союзу щодо МСП є «Думай про малих» (Think Small First) [4].

Досліджуючи зростання ролі підприємницької ініціативи у формуванні економічного добробуту країн ЄС, слід зазначити, що як і в Україні, такі підприємства забезпечують суттєву частку у ВВП, можливість для фінансування розвитку людського капіталу і технологій, а отже, посилюють міжнародні конкурентні позиції. Європейські країни спрямовують свої зусилля щодо побудови моделі розвитку та формування конкурентних переваг своїх економік на основі знань, що викладено у програмних документах, таких як Стала Європа до 2030 [5], Проект Європа 2030 [6].

Сенс європейського підходу до МСП було сформульовано ще у середині 2000-х років Рекомендацією 2003/361/ЄС [7]: «Мікро, малі та середні підприємства (далі МСП) – це двигун європейської економіки. Вони є важливим джерелом робочих місць, підприємницької ініціативи та інновацій в ЄС і, таким чином, мають вирішальне значення для зміцнення конкурентоспроможності та зайнятості. Нове визначення МСП, яке набуло чинності 1 січня 2005 року, являє собою важливий крок у напрямку поліпшення бізнес-середовища для МСП, і спрямована на сприяння розвитку підприємництва, інвестицій та підтримання економічного зростання».

Зазначена філософія має стати основою для трансформації політики підтримки МСП і в Україні. Адже ця філософія базується на тому, що з кожних трьох працівників в країнах ЄС, двоє зайняті

на підприємствах малого та середнього бізнесу. Так, за даними Щорічного звіту по малому та середньому бізнесу ЄС (жовтень 2013 р.), в 2012 р. підприємства малого та середнього бізнесу 99,8% всіх суб'єктів у ЄС і формували 57,6% доданої вартості європейської економіки (див. табл. 1). У той же час, за десять років, станом на 2022 рік, кількість малих та середніх підприємств зросла майже на 4 млн, що, втім не змінило відсоток МСП у загальній кількості підприємств – 99,8%. На тлі кількісного зростання підприємств, спостерігається зниження зайнятості у МСП з 66,5% зайнятих у 2012 році до 64,4% у 2022 році, та зниження доданої вартості, виробленої МСП з 57,6% у 2012 році до 51,8% у 2022 році.

Таблиця 1

Кількість МСП, зайнятого населення та виробленої доданої вартості в країнах ЄС за 2012 та 2022 роки

Показ- ник	Мікро		Малі		Середні		МСП	
	2012	2022	2012	2022	2012	2022	2012	2022
Підприємства								
Кіль- кість	18 783 480	22 744 173	1 349 730	1 332 200	222 628	204 786	20,355,839	24 281 159
%	92,1%	93,5%	6,6%	5,5%	1,1%	0,8%	99,8%	99,8%
Зайнятість населення								
Кіль- кість	37 494 458	38 790 351	26 704 352	25 602 334	22 615 906	20 493 722	86 814 717	84 886 407
%	28,7%	29,4%	20,5%	19,4%	17,3%	15,5%	66,5%	64,4%
Додана вартість по факторним витратам								
Млрд євро	1 242,7	1 419,4	1 076,4	1 259,8	1 076,3	1 266,5	3 395,4	3 945,8
%	21,1%	18,6%	18,3%	16,6%	18,3%	16,6%	57,6%	51,8%

Джерело: складено за даними: Annual report on European SMEs 2013/2014 – a partial and fragile recovery. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2013/annual-report-smes-2013_en.pdf та Annual Report on European SMEs 2022/2023. SME Performance Review 2022/2023 URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/download/b7d8f71f-4784-4537-8ecf-7f4b53d5fe24_en?filename=Annual%20Report%20on%20European%20SMEs%202023_FINAL.pdf

Додана вартість у поточних цінах значно зростає щороку, але відчутні і зміни під впливом темпів інфляції. У 2022 році додана вартість фактично знизилася на 1,4% порівняно із попереднім періодом, та на 5,8% за десять років (з 2012 р. по 2022 р.), і очікується,

що подібне падіння буде характерним і для 2024 року. Аналогічна картина за десять років характерна і для зайнятості в МСП (див. табл. 1). Ситуація для МСП ЄС щодо зменшення частки виробленої доданої вартості та впливу на зайнятість обумовлена наслідками пандемії Covid-19, яка спровокувала для МСП ЄС-27 безпрецедентну економічну невизначеність, розрив комерційних ланцюгів та злам бізнес-моделей допандемійного періоду. Зазначені процеси сьогодні супроводжуються труднощами в наймі нового персоналу та численними новими викликами, такими, як наприклад: зростаючий з 2022-2023 роках темп інфляції, який провокує підвищення процентних ставок, що, у свою чергу, зменшує доступ МСП до фінансування; збільшення витрат на енергію; зростання цін на сировину та логістику тощо. Крім того, припинення фінансової допомоги від урядів через зниження тенденцій пандемії, знизила здатність до стійкості більшості МСП. Формування нових викликів, пов'язаних з війною в Україні, загрожувало подальшим зростанням ризиків ведення бізнесу для МСП у певних країнах значно більшими темпами, ніж в інших, через фізичну та економічну близькість до України та росії.

Необхідно зазначити, що перешкоди для розвитку МСП в країнах ЄС і в Україні є дещо різними. Як зазначено вище, для МСП в країнах ЄС найбільшою перешкодою для розвитку був брак кваліфікованої робочої сили, а також проблеми пошуку клієнтів та конкуренція [8], тоді як для українських підприємств найактуальнішою трійкою проблем розвитку були перешкоди з пошуком клієнтів, несприятлива економічна і політична ситуація та доступ до фінансових ресурсів [9]. В останньому кварталі 2020 року в Україні найбільшою проблемою для представників, наприклад, обробної промисловості були обмеження через COVID-19, рівень корупції та доступ до фінансових ресурсів [10].

Дійсно, проблема наявності кваліфікованого персоналу є більш актуальними для підприємств в ЄС, ніж для вітчизняних. Проте і для вітчизняних підприємств з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну означена проблема значно загострюється і супроводжується відтоком фахівців за кордон і мобілізацією. Україна втрачає людські ресурси. Варто пам'ятати також, що Україна – це країна з

високоосвіченою робочою силою, що має достатні ІТ та мовні навички. При наявності високого інтелектуального і наукового потенціалу населення України, масштаби витоку мізків з України були суттєвими і до війни. Але стандарти життя й доходи українців залишаються відносно низькими, тоді як рівень безробіття, прихованого безробіття та невідповідність навичок наявним пропозиціям роботи в Україні – високі. Війна в країні та міграція значної частини населення до країн Європи загострюють ситуацію в економіці та на ринку праці. Це слід обов'язково враховувати при трансформації системи підтримки МСП та спрощеній системи оподаткування зокрема. Адже, для повернення наших громадян з-за кордону, після завершення війни, умови ведення бізнесу та оподаткування будуть дуже суттєвими факторами, на ряду з труднощами, що характерні для економіки країни у повоєнний час (проблеми енергопостачання, проблеми фінансування відновлення бізнесу та його розвитку, невизначеність політична, низькі стандарти життя та соціального захисту, слабкість державних інституцій тощо) та проблемами, що бізнес і до війни вважав пріоритетними (доступ до фінансових ресурсів, рівень корупції, нестабільна соціально-економічна ситуація та проблеми найму кваліфікованого персоналу).

Держава може застосовувати цілий ряд податкових та неподаткових інструментів для стимулювання розвитку людського капіталу та розвитку МСП. Неподаткові інструменти державної підтримки малого і мікробізнесу в розвинених країнах, зокрема в ЄС, окрім програм банківського кредитування (4-6% річних), зосереджені на програмах навчання, консультативної підтримки, програмах менторства тощо, які спрямовані, перш за все на розвиток людського капіталу. В Україні сьогодні питання особистісних компетенцій підприємців та наявності кваліфікованих працівників є одним з найбільш значимих в підприємницькому середовищі [11] наряду з доступом до фінансових ресурсів.

Неподаткові інструменти підтримки МСП в Україні базуються на визначенні таких підприємств, наведеному у Господарському кодексі України (ГКУ), у той час, як один з основних податкових інструментів підтримки і стимулювання розвитку МСП в Україні, ССО – базується на інших параметрах критеріального поділу

підприємців. Так, ГКУ [12], як і Рекомендація 2003/361/ЄС [13], передбачає, що до мікро - підприємств належать суб'єкти з річним доходом до 2 млн євро та кількістю працівників до 10 осіб. Таким чином, за офіційним курсом НБУ зазначена сума має еквівалент у гривні на рівні 84,7 млн грн.

Податкові інструменти підтримки малого бізнесу в Україні сьогодні зосереджені, в основному, на наявності спрощеної системи оподаткування (ССО), яка дозволяє максимально знизити адміністративне навантаження на представників малого та мікро бізнесу, та формує максимально сприятливе податкове навантаження на представників цієї категорії, що, зокрема дозволяє нівелювати несприятливі умови доступу до банківських продуктів кредитування. Слід зазначити, що ССО застосовується в Україні до суб'єктів саме мікропідприємств з обмеженням по доходу в 9,3 млн грн (див. табл. 2). Для представників МСП, що застосовують ССО, передбачено також ряд обмежень і щодо видів діяльності, а також щодо режиму застосування ССО. Отже, критеріальні ознаки поділу підприємців в цілях оподаткування та в цілях застосування неподаткових інструментів підтримки є різними. Втім, це є характерним і для країн ЄС.

У сучасному вигляді спрощена система оподаткування передбачає тільки один вид обов'язкового платежу – єдиний податок, який є джерелом доходних частин місцевих бюджетів. Незалежно від цього підприємці ще сплачують єдиний соціальний внесок.

Значення ССО на ринок праці в Україні в сфері мікробізнесу важко переоцінити, особливо в контексті відтоку громадян за межі країни, що спричинений війною. Найбільш активні, професійно підготовлені та працездатні знаходять себе на ринку праці країн ЄС, в тому числі і в якості підприємців. В цьому контексті важливим є дослідити умови оподаткування для мікро та малого бізнесу в країнах ЄС, що активно приймають наших громадян та мають подібні до українських умови інституціонального та ментального характеру. А інтеграція України до ЄС потребує уважного та обережного підходу до параметрів інтеграції нашого економічного середовища до ЄС та трансформації оподаткування наймасовішої категорії підприємців.

Таблиця 2

Параметри діяльності платників єдиного податку станом на 01.04.2024 р. відповідно до Податкового кодексу України

Суб'єкти системи оподаткування	Кількість працюючих осіб	Обсяг річного доходу	Ставка єдиного податку	Примітка
1 група Фізична особа – підприємець	Працюють без найманих працівників	Річний обсяг доходу за календарний рік не перевищує 167 м.з.п. (1 336 000 грн або 31 537 євро*)	до 10% розміру прожиткового мінімуму з розрахунку на календарний місяць	Ставка єдиного податку у розмірі 15%
2 група Фізична особа – підприємець	Кількість найманих працівників – не більше 10 осіб	Річний обсяг доходу не повинен перевищувати 834 м.з.п. (6 672 000 грн, або 157 520 євро*)	до 20% розміру мінімальної заробітної плати з розрахунку на календарний місяць	до доходу, відповідно до вимог ст. 293.4. ПКУ
3 група Фізична особа – підприємець Юридична особа – суб'єкт господарювання будь-якої організаційно правової форми	Кількість найманих працівників – не обмежена	Річний обсяг доходу не повинен перевищувати 1167 м.з.п. (9 336 000 грн, або 220 388 євро*)	3% від доходу для платників ПДВ; 5% від доходу для неплатників ПДВ	Встановлюються у подвійному розмірі ставок відповідно до вимог ст. 293.3 ПКУ
4 група Сільсько-господарські товаровиробники	Якщо частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%		З одного гектара с/г угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії земель, їх розташування	Ст. 293.9 ПКУ

Джерело: складено автором на основі Податкового кодексу України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://tax.gov.ua/nk/rozdil-xiv--spetsialni-podat/edynyi-podatok/>

Як вже зазначалося, в європейських країнах мале і середнє підприємництво є основою не стільки податкової, скільки соціально-економічної моделі. МСП займає переважну частку в таких галузях економіки, як оптова та роздрібна торгівля, харчова промисловість та будівництво (характерні і для України), стимулює розвиток конкуренції в європейській економіці.

*за офіційним курсом НБУ на 10.04.2024 р.

В різних країнах підходи до оподаткування мікропідприємств, визначення завдань їх розвитку, критеріїв визнання їх в цілях оподаткування та класифікації на категорії, а також встановлення податкової бази та структури ставок податків, можуть відрізнятися через різноманітні чинники. Вони можуть включати традиції оподаткування, рівень фінансової та правової грамотності платників податків, а також здатність податкових органів здійснювати контроль. Вибір конкретного підходу до оподаткування мікросуб'єктів підприємництва ґрунтується на потребі стимулювати їх розвиток і, водночас, на можливостях податкових органів ефективно використовувати обрані інструменти. У розвинених економіках намагаються зробити оподаткування мікропідприємств максимально раціональним і простим, уникнувши складних та витратних податкових схем (див. додаток Е).

Висновки. Слід зауважити, що багато країн ЄС, як і Україна, застосовують спрощені системи оподаткування або єдині податки для представників мікро- бізнесу. Зазначені спеціальні режими не є чимось унікальним. Зазвичай ці системи створюються для зменшення тягаря податкового адміністрування та полегшення процесу сплати податків для малих підприємств. Так, у Польщі, Чехії, Словаччині та Болгарії існують спрощені системи оподаткування або єдині податки для представників мікро- та малого бізнесу. Втім, хотілося б зазначити, що в розглянутих країнах застосовують стимулюючі податкові інструменти лише до частини представників мікробізнесу, що відносяться до найменших та найуразливіших. Так, якщо розглядати наведені в додатку Е країни, то спеціальний режим застосовується до підприємств з максимальним оборотом 79 тис. євро (винятком є Польща), у той час як в Україні, максимальний оборот для застосування ССО складає близько 220 тис. євро. У той же час, європейські моделі оподаткування найменших представників мікро-бізнесу враховують певні соціальні аспекти діяльності підприємств та базуються, в основному, на застосуванні зниженої ставки до чистого доходу, що в Україні не передбачено. Наприклад, застосування фіксованих витрат, вирахувань з бази оподаткування витрат на дітей, соціальне та медичне страхування і застосування неоподаткованого доходу громадян свідчить про сформований

більш справедливий підхід до оподаткування як самозайнятих підприємців так і найменших підприємств.

Трансформація ССО має відбуватися у комплексі зі зміною загальних підходів до державної підтримки. Спрощуючи фіскальні обов'язки і зменшуючи податкове навантаження на найменших та найуразливіших платників, слід встановити спрощені податкові процедури та ставки для кваліфікованих мікропідприємств, що відповідають принципам справедливості оподаткування та забезпечать сприятливі умови для ведення бізнесу під час та після війни, з урахуванням загальноєвропейських підходів підтримки МСП та оподаткування.

Література

1. Proposal for a Regulation of the European parliament and of the council on establishing the Ukraine Facility. Brussels, 20.6.2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/dd8cd260-1897-4e37-81dc-c985179af506_en
2. Проект Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=454b13bc-3503-4185-b59d-b60f6467748c&title=ProektStrategiiVidnovlennia-StalogoRozvitkuTaTsifrovoiTransformatsiiMalogoTaSerednogoPidprimnitstvaNaPeriodDo2027-Roku>
3. План пріоритетних дій Уряду на 2024 рік. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 16 лютого 2024 р. № 137-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2024-rik-137r-160224>
4. Small business act of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=EN>.
5. Towards a sustainable Europe by 2030. European Commission COM(2019)22 of 30 January 2019. URL: https://commission.europa.eu/document/download/3dab8f75-8c9d-4cf2-b215-d9098e69b654_en?filename=rp_sustainable_europe_30-01_en_web.pdf
6. Project Europe 2030. Challenges and Opportunities. A report to the European Council by the Reflection Group on the Future of the

- EU 2030. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/30776/qc3210249enc.pdf>
7. Commission Recommendation 2003/361/EC. The Official Journal of the European Union. L 124, p. 36. – 2003. URL: <https://www.eusmecentre.org.cn/sites/default/files/files/news/SME%20Definition.pdf>
 8. Survey on the Access to Finance of Enterprises in the euro area. October 2017 to March 2018. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.accesstofinancesmallmediumsizedenterprises201806.en.pdf?7f10aadd09e7d0036678df8612df91041>
 9. Щорічна оцінка ділового клімату в Україні: 2016 рік. За результатами національного опитування малого та середнього бізнесу в Україні. URL: http://lev.org.ua/articles/ABCA2016_short.html
 10. Щоквартальна оцінка ділового клімату (4 квартал, 2020). Аналітичний звіт. Березень 2021. № 75. URL: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/4-2020-245472602
 11. Олейнікова Л. Г., Точиліна І. В. Податкове стимулювання розвитку освітньої галузі. Фінанси України. 2018. № 8. С. 106-125.
 12. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
 13. Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (2003/361/EC). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003H0361>.
 14. Podatek liniowy. URL: <https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/00253#3>
 15. Daně z příjmu. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/obor/dane-z-prijmu>
 16. Zákon o dani z příjmův zo 4. decembra 2003. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2003/595/>
 17. Daň z príjmův pre živnostníkov. URL: <https://www.financnasprava.sk/sk/podnikatelia/dane/dan-z-prijmov/fyzicke-osoby/zivnostnici#ZakladDaneZivnostnika>
 18. Decreto Legislativo 21 novembre 2014, n. 175. Semplificazione fiscale e dichiarazione dei redditi precompilata. (14G00190). URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2014-11-21;175~art1>